

Iben Bjørnsson, Rosanna Farbøl og Casper Sylvest

Iben Bjørnsson, museumsinspektør, ph.d., er ansat på Koldkrigsmuseum Stevnfort. Hun er pt. en del af forsknings- og formidlingsprojektet "Hvis krigen kommer" forankret ved Aalborg Universitet og Nordjyllands Museum og støttet af VELUX Fonden, hvor hun primært har forsket i civilforsvar i NATO-regi og civilforsvar som social kontrol.

Rosanna Farbøl, postdoc., ph.d., er ansat ved Institut for Historie, SDU og har bl.a. forsket i den kolde krig som erindringspolitik og kulturarv. Hun er ansat på DFF-projektet DACIDE, hvor hun især interesserer sig for det lokale civilforsvar i Danmark og England og for samspillet mellem civilforsvarsforestillinger, -kultur og -materialitet.

Casper Sylvest, lektor, ph.d. er ansat på Institut for Historie, SDU, hvor han har beskæftiget sig med den politiske, kulturelle og intellektuelle modtagelse og bearbejdning af atomteknologien i Danmark, Storbritannien og USA. Han leder projektet "Danish Civil Defence: Cultures of Fear and Survival during the during the Cold War" (DACIDE, støttet af Danmarks Frie Forskningsfond).

Keywords: dansk civilforsvar, socio-tekniske forestillinger, kernevåben, fremtidsforestillinger, folkeoplysning, atomkrig.

HVIS KRIGEN KOMMER

Forestillinger om fremtiden under den kolde krig

Artiklen undersøger produktionen af fremtid(er) i Hvis krigen kommer, udgivet af Statsministeriet og husstandsomdelt i januar 1962. Vores nærlæsning af pjecen tager udgangspunkt i begrebet „socio-tekniske forestillinger“, der søger at forene et blik for teknologiers betydning i moderne samfund med en forståelse af deres indlejring i sociale normer, institutioner og praksisser, samt i omfattende studier af det danske civilforsvars historie. Analysen fokuserer på indholdet og formsproget i pjecen såvel som samspillet imellem disse. Vi identificerer tre fremtider, som i varierende grad blev udfoldet i pjecen: atomkrigens fremtid, en fred præget af bevidstheden om atomkrigens mulige komme samt tiden efter atomkrigen.

„Der er en risiko [for krig], og det er over for denne risiko, at vi må prøve at orientere os om vilkårene, som de kan blive under en krig, og om, hvordan vi – hver for sig og som samfund – bedst muligt vil kunne imødegå faren.“¹

Sommeren 1945 indvarslede ikke bare afslutningen på anden verdenskrig men også en ny tid: Atomalderen. De foregående årtiers videnskabelige opdagelser fik et nyt materielt udtryk med atombomben. Videnskabens status som vejen til modernitet og nærmest endeløse fremskridt var udfordret, og atomteknologien og dens politiske og kulturelle bearbejdning blev en arena, hvor frygten tog plads ved siden af håbet. Nyere historisk forskning har understreget, hvordan den kolde krig ansporede eller producerede specifikke teorier (som moderniseringsteori) eller forskningsområder (som fremtidsforskningen).² Det er imidlertid en selvstændig pointe, at atomteknologien i den tidlige atomalder blev set som fremtidens teknologi og samtidig var den teknologi, der mest direkte fordrede og formede forestillinger om fremtiden.³ Sådanne udblik antog såvel utopiske som dystopiske former: En fredelig verden med uudtømmelig energiproduktion eller et atomart ragnarok, der kunne udslutte menneskeheden.⁴

Tildelt en så magtfuld rolle er det ikke overraskende, at de mange forskelligartede debatter om atomteknologiens potentiale, risici og politiske håndtering indeholder kimen til grundlæggende skillelinjer i kampen om fremtiden. Er fremtiden en arena, vi med rationalitet og snilde kan kortlægge og (dermed) anticipere, eller må den principielt holdes åben i respekt for menneskers uforudsigelighed og frihed til at handle (og dermed forme fremtiden)? I slutningen af 1950'erne og starten af 1960'erne var det truslen fra stadigt mere ødelæggende kernevåben, der blev springbrættet for denne debat. Mest ikonisk er nok Herman Kahns respons. Som civil militærstrateg i den amerikanske RAND Corporation forsøgte han at kortlægge og analysere atomkrigen, som han mente kunne udkæmpes og vindes – og det var netop disse ideer, der lagde fundamentet for Kahns langvarige engagement i fremtidsforskningen.⁵ Blandt kernevåbenkritikere som Lewis Mumford og Günther Anders voksede et andet syn frem: militarister og militærstrateger koloniserede fremtiden på en måde, der ikke bare begrænsede mulighederne for at påvirke den men ligefrem risikerede at annullere den.⁶

1 Statsministerens indlæg på pressemøde mandag den 8. januar 1962 kl. 14:30 om pjecen *Hvis krigen kommer*, Schultz, RA, Oplysningspjecer 173, s. 1.

2 Gilman 2003; Andersson 2012, 2015.

3 Eksempelvis Connelly et al. 2012.

4 Boyer 1985; Weart 2012.

5 Kahn 1962, 1964.

6 Anders 1956, s. 16–17; van Munster og Sylvest 2016, kap. 4.

I spændet mellem det konkrete, anticiperende og det abstrakte, emancipatoriske bød supermagtskonflikten og våbenkapløbet på en række praktiske og politiske spørgsmål. I Danmark, som i store dele af den vestlige verden, fik ét af disse spørgsmål særlig opmærksomhed i slutningen af 1950'erne og starten af 1960'erne – nemlig om, og i givet fald hvordan, det var muligt at beskytte befolkningen i tilfælde af atomkrig. Den opgave blev primært (men ikke udelukkende) tildelt de civilforsvarsorganisationer, der voksede ud af de forudgående årtiers luftværnsbeskyttelse. Af mange årsager var det en svær, for ikke at sige utaknemmelig, opgave, også i Danmark. Ud over det fundamentalt vanskelige i at forudsige, hvor, hvornår og hvordan katastrofen ville ramme, var der ofte et underskud af viden og ressourcer, mens der til tider var et overskud af politisk opmærksomhed. I slutningen af 1950'erne og starten af 1960'erne var det f.eks. et udbredt ønske fra civilforsvarsmyndighederne og store dele af fredsbevægelsen, at befolkningen modtog klar information om atomkrigen. Det lykkedes i januar 1962 med husstandsomdelingen af pjecen *Hvis krigen kommer*. I det følgende foretager vi en analyse af, hvilke(n) fremtid(er) pjecen producerede og undveg, og hvordan de kan fortolkes i en samtid, hvor truslen fra kernevåbentechnologien i høj grad formede kampen om fremtiden.

Artiklen falder i tre dele. I det følgende afsnit præsenterer vi den teoretiske ramme, der er inspireret af Sheila Jasanoff og Sang-Hyun Kims begreb socio-tekniske forestillinger (*socio-technical imaginaries*). Fra det udgangspunkt fokuserer analysen på den nøje afmålte information i *Hvis krigen kommer* og de fremtidsforestillinger, der her blev skabt. Vores nærlæsning af pjecen er informeret af omfattende studier i Civilforsvarets vilkår og udfordringer i årene op til udgivelsen. Det afsluttende, konkluderende afsnit fremhæver og sammenfatter tre fremtidsfigurationer som på forskellig vis foregribes eller forties i pjecen, ligesom vi kort diskuterer effekterne af pjecen.

Socio-tekniske forestillinger

Civilforsvaret kom aldrig til at stå den ultimative prøve under den kolde krig. Atomkrigen forblev en forestilling, om end en forestilling, der havde betydelige konsekvenser for samfundslivet.⁷ International forskning i civilforsvarshistorie har fokuseret på spørgsmålet om, hvorvidt foranstaltningerne ville have nytte, eller om de var illusoriske eller ligefrem udtryk for hykleri.⁸ En række forskere har peget på, at civilforsvar primært må forstås som en tryghedsskabende foranstaltning og anskuer derfor i høj grad civilforsvarsaktiviteter som en øvelse i

7 Fx Grant og Ziemann, 2016.

8 Grant 2010; Garrison 2006; Burtch, 2011.

følelshåndtering og disciplinering af borgerne.⁹ En blandt flere metoder til at gøre dette var gennem oplysningspjecer, som gav råd og vejledning til, hvordan en krig kunne, eller rettere skulle, håndteres og overleves. Delvist på foranledning af NATO udgav flere vestlige lande i 1960'erne sådanne pjecer,¹⁰ f.eks. i Vesttyskland 1961 *Jeder hat eine Chance*, i Danmark *Hvis krigen kommer* i 1962 og i Storbritannien *Advising the Householder* i 1963.¹¹

En betydelig del af den eksisterende litteratur berører de fremtidsforestillinger, der var indlejret i civilforsvarsaktiviteter. Det er dog sjældent det centrale spørgsmål eller genstand for systematisk og detaljeret analyse. Til det formål kan man med fordel studere Civilforsvaret som en *socio-teknisk forestilling* (STF). I modsætning til konventionelle historiske studier giver dette perspektiv mulighed for at studere forbindelserne mellem teknologi, sociale normer, politiske muligheder og visioner om fremtiden.¹² Selvom der er udfordringer forbundet med at operationalisere begrebet i en historisk analyse, er det produktivt at anskue Civilforsvaret som en socio-teknisk forestilling. Begrebet er udviklet som del af en bredere Science and Technology Studies (STS) dagsorden, der operationaliserer teorier om samfund og menneskelig handling i konkrete studier, og dermed søger at afdække eller understrege videnskabens og teknologiens rolle i det moderne samfundsliv. Heri ligger en erkendelse af, at videnskab og teknologi er central for udviklingen af vores sociale og politiske liv og forestillinger. Aktuelle eksempler er utopierne om 'den fjerde industrielle revolution' eller dystopien om overvågningssamfundet, der begge har en prominent plads i samfundsdebatten. Socio-tekniske forestillinger er senest defineret som

„collectively held, institutionally stabilized, and publicly performed visions of desirable futures, animated by shared understandings of forms of social life and social order attainable through, and supportive of, advances in science and technology.“¹³

Flere elementer i denne definition er kontroversielle. Ligger der f.eks. en ukritisk, teleologisk opfattelse af videnskab og teknologi som ækvivalerende fremskridt? Og er det teoretisk nødvendigt at stipulere de omtalte fremtider som ønskvær-

9 Biess 2009; Bjørnsson 2020; Cronqvist 2008; Davis 2007; Farbøl, upubl. manus, accepteret til publikation i tidsskriftet *Urban History*; Masco 2008, 2016; Oakes 1994; Sylvest 2018.

10 Bjørnsson 2020.

11 For analyser af pjecerne se Biess 2009; Bærholm og Lorenzen 2004; Smith 2008.

12 Den eneste eksisterende analyse af pjecen er Bærholm og Lorenzen 2004, der beskæftiger sig med pjecens tilblivelse og retorik, en vurdering af hvor realistisk den er samt dens modtagelse. Det er et værdifuldt studie som vi står på skuldrene af, men også supplerer ved at inddrage STIM-perspektivet og dermed udvide analysefeltet til også at omfatte pjecen som et udtryk for modernitet.

13 Jasanoff 2015a, s. 4.

dige? Der åbnes her for teoretiske diskussioner, som vi berører i analysen af pjecen. Først og fremmest er det dog nødvendigt at forholde sig til, hvordan vi kan identificere noget så abstrakt som STF og adskille det fra overfladisk retorik eller ideologiske udsagn. Den underliggende logik – hentet fra Jasanoffs tidligere arbejde – argumenterer for, at vi opnår et produktivt analytisk perspektiv, når vi i vores anskuelse undlader (kunstigt) at opdele „det naturlige“ (videnskabelig viden, teknologier) og „det sociale“ (hvordan vi opnår viden og repræsenterer verden). Begrebet samproduktion (*co-production*) zoomer ind på, hvordan „viden og dens materielle udtryk [...] på én gang er produktet af socialt arbejde og samtidigt konstitutivt for former for socialt liv...“.¹⁴ Her ligger altså en rød tråd. Teknologier eksisterer ikke uafhængigt af samfundslivet, og de forestillinger, teknologier er med til at frembringe, er derfor også politiske og gennemsyret af sociale normer.

Lad det være sagt med det samme: En aktivering af Civilforsvaret udtrykker ikke en ønskværdig fremtid. Arkiverne er rige på udtalelser fra organisationens talskvinder og -mænd om, at det ønskelige netop var, at Civilforsvaret forblev en forberedelse; en forsikring, der ikke blev behov for. Heri ligger et konserverende (eller måske ligefrem konservativt) formål: at beskytte og bevare det eksisterende samfund. Det betyder dog ikke at STF-perspektivet er irrelevant eller mister analytisk bid, men snarere at det er nødvendigt at nuancere opdelingen af forestillede fremtider i utopier eller dystopier. Jasanoff gør dette, når hun taler om STF'er som 'modgift' mod en given dystopi, men i den empiriske anvendelse af teorien er det nødvendigt at se dystopien som et fænomen, der i sig selv kan antage en mere eller mindre ønskværdig karakter.

Der er to overordnede grunde til at anskue Civilforsvaret som en STF: For det første var Civilforsvaret et produkt af videnskabens og teknologiens sociale effekter. Dets oprindelse er et (teknologisk) modsvar til moderne militærteknologi, nemlig luftkrigen. Tilsvarende var Civilforsvarets praksisser dybt afhængige af de nyeste teknologier (varsling, bygningskonstruktion, kommunikation, måling af radioaktivitet etc.) med henblik på at sikre samfundets overlevelse og fortsatte produktionsevne i krig. For det andet bestod en stor del af Civilforsvarets aktivitet netop i at forestille, vurdere, forberede, kommunikere og øve den fremtidige krise eller krig. Lige her – i forsøget på at foregribe og strukturere fremtiden – lå et betydeligt potentiale for konflikt, både mellem idealisme og realisme og mellem tradition og nybrud.¹⁵

Det pressemøde, der blev afholdt den 8. januar 1962 i forbindelse med udgivelsen af *Hvis krigen kommer*, giver et første indblik i de former for fremtidsproduktion og -håndtering, som Civilforsvaret indebar. Statsminister Viggo Kampmann (S) tog udgangspunkt i en alment accepteret antagelse om, at den totale

14 Jasanoff 2004, s. 2 (vores oversættelse).

15 Cronqvist, Farbøl og Sylvest, under udgivelse.

krig ville kræve et totalt forsvar i såvel fysisk som psykologisk forstand: „Det er vigtigt, at hver enkelt har forberedt sig på, hvad han eller hun kan og skal gøre, og også gør det i erkendelse af, at det trods de moderne våbens udvikling er muligt at begrænse tab og skader.“¹⁶ Pjecen blev her præsenteret som et åbenlyst fornuftigt element i forsøget på at forberede samfundet og borgerne på en mulig fremtid. Den var oplysende, uddannende og instruerende, og den var samtidig gennemsyret af sociale normer om ansvarsbevidsthed og rettidig omhu. Den husstandsomdelte pjece udgjorde en invitation til at bearbejde og reflektere (på bestemte måder) over den atomkrig, som ingen håbede indtraf. Udgivelsen var dermed også et forsøg på at kalibrere borgernes forestillinger om en eksistens med truslen fra og brugen af kernevåben. Pjecen stod naturligvis ikke alene men indgik i en større civilforsvarsmæssig sammenhæng. Og det er netop denne sammenhæng, der kan anskues som en STF, som forbandt normer, materialiteter og institutioner.

Der er et væld af muligheder for at undersøge, hvordan forskellige STF opstår, forandres, virker og cirkulerer. I et første operationaliserende greb anskuer vi *Hvis krigen kommer* som et element i en række processer, som Jasanoff har benævnt *indlejring* (embedding), *modstand* (resistance) og *udbredelse* (extension). Begreberne søger at indfange nogle sociologiske dynamikker i udviklingen af en STF. Indlejring henviser til den proces, hvor det abstrakte og forestillede (f.eks. atomkrigen) etableres og implementeres i sprog, rutiner, normer, institutioner og materialiteter (f.eks. evakueringsøvelser, sirenevarsling og brand- og redningsudstyr) og derved får en form for faktisk tilstedeværelse i hverdagen. En given STF's status anskues imidlertid også som et produkt af den modstand (eller friktion), den møder. Udbredelse, altså STFens videre "rejse" ind i nye sammenhænge på tværs af tid og rum, er svært at adskille teoretisk fra indlejring.¹⁷ Det afgørende her er imidlertid, at Civilforsvaret anskuet som STF gives soliditet, stabilitet og identitet gennem disse processer.¹⁸ Ved at promovere moralske pligter og påbud relateret til atomkrig, som f.eks. at være på vagt over for misinformation eller adlyde autoriteter, kan Civilforsvarets disciplinerende funktioner også indfanges i STF-perspektivet.

Analysen er historisk og perspektivet hermeneutisk; vi sætter pjecens indhold, form og udtryk i centrum og studerer de(n) specifikke fremtid(er), som pjecen skabte, samt den rammesætning og styring (politisk, etisk og følelsesmæssigt), der anvendes til dette formål, og vi fortolker dette i en samtidshistorisk sammenhæng.¹⁹ Analysearbejdet er funderet i en operationalisering af STF-perspektivet i

16 Statsministerens indlæg på pressemøde mandag den 8. januar 1962 kl. 14:30 om pjecen *Hvis krigen kommer*, s. 3.

17 Jasanoff, 2015b, s. 326–29, 332–37. Se også diskussionen i Cronqvist, Farbøl og Sylvest, under udgivelse.

18 Jasanoff, 2015b, s. 323.

19 En række andre analysestrategier er beskrevet på den forskningsplatform, Jasanoff driver. Se <http://sts.hks.harvard.edu/research/platforms/imaginaries/> (Besøgt 9/10 2019).

en række konkrete spørgsmål om, hvordan teknologi (herunder moderne våben-teknologi) fremstilles i pjecen, hvordan samtid og fremtid(er) forbindes, og hvilke sociale normer og borgerroller, pjecen promoverer. Det er altså pjecens produktion af fremtider i lyset af truslen om atomkrig, der er i centrum. Vi spørger også til hvordan disse fremtider blev forsøgt indlejret og udbredt i samfundet, og hvilke former for modstand (friktion, dissonans) pjecen satte i spil.

Hvis krigen kommer

Pjecen på 32 sider, der blev husstandsomdelt i januar 1962, var kulminationen på en længere proces. Siden 1949 havde Civilforsvarsstyrelsen under direktør Arthur Dahl ønsket sig en pjeces lig *Hvis krigen rykker nærmere*, som efter svensk forbillede var blevet husstandsomdelt i 1944.²⁰ Flere forsøg var blevet gjort i løbet af 1950'erne, men de var af forskellige årsager kuldsejlet.²¹ Da det endelig lykkedes, var arbejdet henlagt til et udvalg under Statsministeriet med deltagelse af statsministeren selv, og Civilforsvaret deltog i arbejdet og bidrog med det faglige grundlag.²² Initiativet havde rod i det udvalg for civilt beredskab, som Danmark på foranledning af NATO oprettede i 1956, da et element i NATO's civilforsvarspolitik var at iværksætte informationskampagner til befolkningerne.²³ Samtidig bidrog øget spænding mellem supermagterne, voksende kritik af atomvåbenkapløbet og ofte gentagne krav om mere information om atomvåbnenes konsekvenser til, at man ikke længere fra officiel side kunne ignorere spørgsmålet. Pjecen, der beskrev atomkrigen i *futurum*, var altså i høj grad et produkt af sin samtid. Umiddelbart behandlede *Hvis krigen kommer* en højst uønsket fremtid, men inden for denne ramme udtrykte den også en forestilling om, hvordan katastrofen ideelt set kunne håndteres og overvindes; en art utopi eller fantasi under givne omstændigheder.

20 1944-pjecen kan læses her: <http://www.schreiber-pedersen.dk/farenfraluftent/billeder/1944pjece.html>. Danmark havde generelt Sverige som forbillede i civilforsvarsanliggender. Den første svenske *Om kriget kommer*-pjece udkom i 1943. <http://www.skymningslage.se/om-kriget-kommer-1943/> (besøgt 16/10 2019).

21 Sylvest 2018; Bjørnsson 2020.

22 Bærholm og Lorenzen 2004.

23 Bjørnsson 2020. Om presseberedskab/psykologisk forsvar, se Rimmen Noe et al. 2017.

Illustration fra *Hvis krigen kommer*. Det grafiske udtryk er holdt simpelt.

Omslaget og de første sider

Pjecens for- og bagside viser et vue ud over byens tage (forsiden) og en gård på landet (bagsiden) – hermed har den inkluderet både by og land. Byen, det moderne, har dog fået forsiden og landet er skubbet i baggrunden, så omslaget nærmest illustrerer en samfundsmæssig udvikling fra fortidens landbosamfund mod det moderne, urbane samfund. Det understøttes af pjecens øvrige grafiske udtryk, som er holdt i en kantet, nærmest kubistisk stil, ganske i tråd med tidens idéer om moderne kunst og arkitektur.

Centralt på forsiden står luftsirenen, som alting afhænger af: den giver det første signal om angreb. Signalernes betydning er forklaret på bagsiden og dermed informerer omslaget om det, som går før alt andet: luftalarmen. Men det indeholder også et løfte om, at der *vil* være et varsel og tid til at finde beskyttelse. Sirenen er en ikonisk teknologi, der går igen i megen civilforsvarsrelateret kommunikation, og allerede på omslaget informeres borgeren altså om, at teknologien er med til at redde liv. Teknologien har dog også en anden side, som den indledende tekst gør klart. Den introducerer den virkelighed som de ”moderne våben” (kerne våben) udgør. Men de står ikke alene:

„En ny krig vil være total, og en angriber vil benytte sig af propaganda og forsøge at skabe frygt og panik.“²⁴

24 Hvor intet andet er anført, er citaterne i det følgende fra *Hvis Krigen Kommer* (Statsministeriet, 1962). Pjecen er elektronisk tilgængelig her: https://www.reganvest.dk/hvis_krigen_kommer.pdf (Besøgt 31/12 2019).

Dermed er krigsdystopien opmalet, om end ikke udpenslet (mere herom nedenfor) – og det er denne dystopi, som skal modvirkes af pjecen og i et bredere perspektiv af den STF som Civilforsvaret og det civile beredskab udgør. For man har muligheder, fortsætter pjecen. Man har støtte i NATO „som vi ikke før har haft“ – og hermed bidrager moderne krigsteknologi altså også til befolkningens beskyttelse.

Borgerne forsikres om, at de militære værn er trænet til at håndtere situationen, men det gøres også klart, at deres overlevelse afhænger af dem selv. Borgeren har dog ikke blot ansvaret for sig selv, men også nationens overlevelse:

„Et stærkt beredskab er ikke blot en nødvendighed for den enkelte, men også virksom i forhold til en eventuel angribers bedømmelse af mulighederne for at løbe et land over ende.“

Til gengæld for at løfte dette ansvar lover pjecen at gøre borgeren i stand til det: at lade befolkningen „vide, hvad den kan blive udsat for, og hvorledes den kan værne sig.“ Der lægges op til en gensidig forpligtelse, hvor borger og stat hjælpes ad med at klare krigen. Det er i tråd med det 20. århundredes forestilling om total krig, hvor borgerne blev søgt mobiliseret omkring krigsindsatsen og dermed også samfundets beståen. I den totale krig blev borgernes *morale* således et centralt omdrejningspunkt. Hvis civilsamfundet mistede modet, anså man, at det ville svække også den militære indsats. Derfor skulle borgerne ikke blot forsikres om, at staten ikke ville lade dem i stikken, men også om at de selv kunne spille en rolle.²⁵

Denne gensidige forpligtelse minder på mange måder om det ideologiske grundlag for den velfærdsstat, som var under opbygning i disse år: At forene en beskyttende stat med individets udfoldelsesmuligheder men også at skabe et samfund af fornuftsprægede og ansvarstagende individer. Velfærdsstaten som et moderne rationelt projekt udviste et vist overlap med Civilforsvarets værdier. Få steder ses dette formentlig mere tydeligt end i informationsfilmen *Luftangreb* fra 1959, som blev vist som forfilm i biograferne. I en scene ses den splinterny og moderne højhusbebyggelse på Bellahøj (færdig i 1958), hvor legende (og velorienterede) børn straks søger til området beskyttelsesrum, da sirenen lyder.²⁶ For naturligvis havde et moderne byggeri beskyttelsesrum. Det blev indført ved lov i 1950, at alle nybyggerier af en vis størrelse skulle forsynes med sådanne.²⁷

25 Bjørnsson 2020.

26 Filmen kan ses på <https://filmcentralen.dk/museum/danmark-paa-film/film/luftangreb> (Besøgt 3/12 2019).

27 Rigsdagstidende 1949–50, Till. C, Forslag til lov om bygningsmæssige civilforsvarsforanstaltninger, kap 2, § 5–10, s. 1535–1540. Om civilforsvar og velfærdsarkitektur se i øvrigt Farbøl under udgivelse.

Således forenes civilforsvars- og velfærdsideologi i idealet om det velordnede, fornuftsprægede menneske som beboder et moderne samfund og tager sit ansvar i det – med det løfte at staten vil gøre sit for at give det optimale muligheder.

Fjenden i landet

Første kapitel bærer titlen „Fjenden i landet“. Det instruerer i korrekt opførsel under angreb og forsikrer om, at Forsvaret vil kæmpe imod (implicit: modsat sidst fjenden var i landet). Under overskriften „Hold dem orienteret – stands tilløb til panik“ opfordres befolkningen til at forholde sig i ro og fortsætte dagligdagen så vidt muligt, ikke falde for rygter og propaganda, indberette mistænkelig virksomhed og adlyde regeringens instrukser: „... hav tillid til, at myndighedernes overblik er bedre end den enkeltes vurdering.“ Disse opfordringer akkompagneres af billeder af borgere, der passer deres arbejde som var intet hændt: der mures, graves, fiskes og arbejdes på fabrikken. Heri ligger naturligvis et ønske om opretholdelse af produktionen, men det indskræpes også, at borgerne ikke skal tage selvstændige initiativer og til enhver tid adlyde myndighederne. Det er også den sociale orden, der skal sikres.

Ved femtekolonnevirksomhed, spionage, sabotage mm. opfordres befolkningen til at være på vagt og indberette „mistænkelig virksomhed“. Dystre billeder af spioner inddrager ikke blot borgeren i den del af krigsindsatsen, som består i at holde samfundets hjul i gang, men også i den der direkte involverer fjenden. Folk skal dog heller ikke her tage selvstændige initiativer men blot gå til myndighederne, som så vil overtage. Her er ingen helte eller modstandsbevægelser; den slags har myndighederne styr på, og befolkningen skal udelukkende gøre, hvad den bliver bedt om. Ikke mindre og i særdeleshed heller ikke mere.

Hermed er der skitseret både en utopi og en dystopi: I den utopiske version passer folk deres arbejde under omstændigheder, der fremstilles som uændrede – i den dystopiske konspirerer fremmede agenter for at ødelægge landet. Dette er dog den værste dystopi, som præsenteres på de indledende sider. Hvis fjenden stod i landet, kunne man forestille sig værre scener end spionage og femtekolonnevirksomhed, men disse eventualiteter vises ikke. Alle billederne – selv de dystopiske – er præget af ro og minimal indflydelse på dagligdagen.

De nye våben

Det følgende kapitel er tilegnet „De gamle og de nye våben“ og placerer dermed pjecen i den nukleare tidsalder. Der gøres opmærksom på, at „gamle“ våben (brand- og sprængbomber) stadig må forventes brugt, og sidst i afsnittet omtales

kemiske og biologiske kampmidler, ligesom de kortfattet optræder i nogle af pjecens øvrige afsnit. Der er dog ingen tvivl om pjecens hovedanliggende. Om de „nye“ våben (atom- og brintbomber) hedder det:

„Vi kender disse våbens virkninger, og vi ved at det i mange tilfælde er muligt at beskytte sig mod dem. Ved overkommelige foranstaltninger, truffet af samfundet og truffet af den enkelte, kan tabene blandt civilbefolkningen formindskes betydeligt. Følges de givne forskrifter, vil mulighederne for at overleve også en moderne krig forøges i væsentlig grad.“

En potentiel og decideret uønsket fremtid, atomkrig, modificeres her til en, om end ikke ideel fremtid, så i hvert en fremtid der er til at håndtere. Det er et scenarie, der underbygges af (videnskabelig) viden og autoritet. Den første sætning i ovenstående citat giver det indtryk, at de nye våben og deres virkninger er gennemtestede, og at videnskaben er på forkant med beskyttelse mod dem. Dette var ikke helt tilfældet; selvom USA gennemførte mange prøvesprængninger og testede atombomber på bygningsstrukturer, mannequindukker og sågar bedøvede hunde, var de eneste erfaringer med deres direkte virkning på mennesker angrebene på Hiroshima og Nagasaki i august 1945.²⁸ Brintbomber blev ikke testet i samme type omgivelser som atombomber, og den mest umiddelbare menneskelige erfaring med disse våben var 23 japanske fiskere, som blev syge af radioaktiv nedfald, og hvoraf én døde, 130 km. fra Castle Bravo-testen i 1954. At man „kender disse våbens virkninger“ er således nok den mest åbenlyse usandhed i afsnittet: Virkningerne af radioaktivitet i forskellige typer og mængder er den dag i dag et omstridt spørgsmål.²⁹ Men pjecens udsagn om sikker viden giver troværdighed til det efterfølgende led i ræsonnementet, nemlig at det er muligt at beskytte sig. Her ligger flere signaler, bl.a. at videnskabelig og våbenteknologisk viden (der ikke var frit tilgængelig og som ofte blev antastet) var sikker samt en grundlæggende tillid til, at videnskaben har kontrol over sine eksperimenter.

Den optimistiske indledning modsiges delvist af selve beskrivelsen af bomben. Der gives en oversigt over afstande for varmestråling, trykbølge og radioaktivitet afhængig af bombens størrelse. Læseren informeres om, at effekterne inden for disse afstande vil være næsten total ødelæggelse, tredjegradsforbrændinger

28 For testfilm se f.eks. YouTube-kanalen *Nuclear Vault: Operation Ranger + Operation Buster/Jangle* (1951): <https://www.youtube.com/watch?v=F2v15kG9hos&t=1191s>, *Operation Teapot* (1954): <https://www.youtube.com/watch?v=IDh3eQ0mmkw&t=649s>, *Operation Cue* (1955): <https://www.youtube.com/watch?v=zU9ICKDzKSY&t=264s>, alle 24. oktober 2019. Erfaringer fra Hiroshima blev i første omgang samlet i *United States Strategic Bombing Survey: The Effects of the Atomic Bombs on Hiroshima and Nagasaki*, June 30, 1946, <https://www.trumanlibrary.gov/library/research-files/united-states-strategic-bombing-survey-effects-atomic-bombs-hiroshima-and> (24/10 2019).

29 Se f.eks. Hecht 2019; Higginbotham 2019.

og dødelige doser radioaktivitet. Pjecen kommer ikke ind på forskellen mellem en atom(a)- og en brint(b-)bombe, selvom dette ellers var en skelnen, der havde stor betydning i både militær- og civilforsvarsplanlægning. Brintbomben medførte i løbet af 1950'erne omfattende ændringer i opfattelsen af kernevåbnene. Der havde tidligere været en tendens til at betragte a-våben som blot (meget) store men ellers nogenlunde almindelige bomber. Selvom ødelæggelserne i Hiroshima og Nagasaki var omfattende, fortsatte livet i begge byer. Det, man stod over for med brintbomben, var en reel udsigt til strategisk masseødelæggelse. Den førte i flere lande til, at Civilforsvaret gik helt væk fra beskyttelsesrum til fordel for evakuering – fordi man simpelt hen ikke ville kunne overleve i en by, der blev brintbombet – og militært førte den til afskrækkelsesstrategien baseret på massiv gengældelse (*massive retaliation*), som i praksis frembød en krig, der totalt udslættede hele samfund. Det var først med brintbomben, at billedet af krigen som et nukleart holocaust tonede klart frem.³⁰

Alt dette satte dog meget få spor i *Hvis krigen kommer*. Her er brintbomben reduceret til cirkler og tabeller. Man kan læse dem, og måske også forstå dem, men de bliver ikke omtalt som andet end et spørgsmål om, at nogle bomber er større end andre. Pjecen informerer om, at radioaktivt nedfald kan ramme Danmark, selvom landet selv har undgået angreb, men heller ikke dette omtales som en konsekvens af brintbomben (hvilket det var). Nedfald kan betyde, at man er nødsaget til at opholde sig i dækning i „adskillige døgn“, men strålingen mindskes dog hurtigt, hedder det.

Afsnittet er i det hele taget holdt i et rationelt-videnskabeligt sprog. Baggrunden herfor er formentlig dobbelt – dels en opfattelse af, at befolkningen burde informeres nøgternt om våbenteknologiske forhold, dels en afsmitning fra det videnskabelige arbejde med spørgsmålet, som bar præg af samme tilgang.³¹ Men det er også en fremstillingsform, som ikke opholder sig ved eller tager stilling til menneskelige omkostninger. De holdes i kliniske termer som „tredjegradsforbrændinger“, den eneste egentlige beskrivelse af kernevåbens effekt på mennesker i hele pjecen, og i modsætning til samtlige af pjecens øvrige afsnit indeholder det ingen illustrationer af mennesker eller andre levende væsener. Det oplyses, at man skal søge ly for nedfald, men ikke hvad konsekvensen er af at blive bestrålet med radioaktivitet (se også nedenfor).

Radiussen for ødelæggelse illustreres udelukkende ved hjælp af koncentriske cirkler på et tomt underlag. Internt i Civilforsvaret, i Danmark såvel som internationalt, var det ellers normalt at tegne disse cirkler på by- og landkort, når man skulle anskueliggøre et kernevåbens virkninger. Men denne sædvane er man afveget fra i pjecen, for i stedet at vise løsrevne cirkler, der ikke forankres rumligt.

30 Grant 2010; van Munster og Sylvest 2016.

31 Bjørnsson 2020; Sylvest 2018.

400 m

Gadeparti fra H. C. Andersens Boulevard i en afstand af ca. 400 m fra nulpunktet. Ødelæggelserne vil her være totale. Husene vil være reduceret til ruindynger på 3-5 m's højde, og gaderne vil være fyldt med tilsvarende ruindynger. En rydningstjeneste kan først indsættes her efter relativ lang tids forløb.

Illustration fra *Civilforsvarsplan for Storkøbenhavn, 1961*

Beskrivelsen af våbnenes virkning forstyrrer således ikke det grafiske indtryk af ro og regelmæssighed. I den samtidige *Civilforsvarsplan for Storkøbenhavn*, der tjente som instruktionsmanual for civilforsvarspersonel og hjælpetjeneste, er der billeder af gadepartier, som man forestillede sig, at de ville se ud i forskellige grader af ødelæggelse efter en a-bombesprængning.³² Den slags konkrete, genkendelige og navnlig beboede scenarier er der ingen af i *Hvis krigen kommer*.

I medier, populærkulturelle fremstillinger og ikke mindst blandt modstandere af kernevåben blev kernevåbenkrigen ofte fremstillet som altomfattende destruktion med fraser om total ødelæggelse og udslettelse af menneskeheden. Det var tilfældet i Danmark såvel som i store dele af verdenen, og særligt aktivister udnyttede effektivt, at der var videnskabelig uenighed og mangel på information. Kampagnen mod Atomvåben (KMA) krævede blandt andet oplysning, og forud for den første danske atomprotestmarch fra Holbæk til København i oktober 1960 hed det i en løbeseddel, at kernevåben „paa en gang kan føre hele menneskeheden ind i den største forbrydelse og den totale udslettelse“.³³ Men *Hvis krigen kommer* er ingen nuklear dommedagsprofeti. Overordnet fremstilles det som om videnskaben er på forkant, både med kortids- og langtidsvirkningerne af kerne-

32 *Civilforsvarsplan for Storkøbenhavn, 1961*, kap. II, s. 14, 27, 36, kap. III, s. 46, 177. Se også *Skadebilledet efter angreb med kernevåben*, billedbånd nr. 638, Civilforsvars-Forbundet (1961).

33 KMA: „Marchen mod kernevåben fra Holbæk til København“, løbeseddel, RA, Komiteen til Oplysning om Atomfaren, ks. 1, Korrespondance 1959-1967. Se også Wittner 2009, kap. 4-5; Rose 2001, s. 38.

våben. Uanset om det er bevidst fortielse/fordrejning eller udtryk for naiv ønsketænkning, er det netop en fremvisning af en foretrukket og delvist uafvendelig fremtid (og måske endda nutid), hvor mennesket har tæmmet atomet og kan overskue dets konsekvenser.

Beskyttelse

Skulle læseren alligevel være blevet oprevet af afsnittet om kernevåbnene, er der hjælp at hente på de næste sider om beskyttelse. De indledes igen med formaningen om, at man må deltage i sin egen beskyttelse:

„Hele den civile beskyttelse hviler på den forudsætning, at den enkelte selv kan yde en indsats og forbereder sig herpå.“

Selvom kapitlet også introducerer Civilforsvarets forberedelser er der ingen tvivl om, at det atter hviler på en gensidig forpligtelse: Vi gør vores, hvis De gør Deres.

Og hvad er det så myndighederne gør? Først gennemgås de forskellige alarm-signaler, af hvilke de vigtigste også er gengivet på bagsiden. Dernæst omtales Civilforsvarets hjælpetjeneste, som består af fem elementer: Først egenbeskyttelsen, altså befolkningens organisation i lokale værn på større arbejdspladser og i nabolag, hvor man blev trænet i basal brandbekæmpelse og redning samt førstehjælp. Dernæst følger den kommunale hjælpetjeneste, Civilforsvarskorpset, ambulancetjeneste og sygehusberedskab. Med egenbeskyttelsen som nummer ét på listen gentages budskabet om borgernes egen deltagelse som forudsætning for en effektiv civilbeskyttelse, uagtet at også Civilforsvaret har et beredskab. Sidst i afsnittet opfordres til at lære førstehjælp. I disse passager tillades borgerne således selvstændig handlen, om end inden for forudbestemte rammer og primært af nødvendighed.

Afsnittet illustreres med grafikker af Civilforsvarets hjælpetjeneste, der slukker brande, leder efter overlevende i ruinerne og bærer sårede til ambulance. Det er første gang illustrationerne i pjecen viser egentlig skade på bygninger og mennesker, men de giver til gengæld ikke indtryk af en større katastrofe. Der er ikke fokus på ofrene, snarere vises mennesker aktivt i færd med at håndtere ødelæggelserne. Det er deres kompetencer og opgaveløsning, der i centrum. Ingen af de afbildede mennesker i pjecen har ansigtstræk eller -udtryk. Således er der heller ingen der lider, er bange, paniske, sorgfulde eller i øvrigt giver udtryk for menneskelige følelser eller smerte.

Civilforsvarets hjælpetjeneste, der i vidt omfang er baseret på frivillig tilslutning, står parat til at yde befolkningen assistance under katastrofer, bl. a. med brandslukning, redning og rydning.

Katastrofen håndteres. Illustration fra *Hvis krigen kommer*.

Beskyttelsesrum

I den termonukleare tidsalder blev formålet med beskyttelsesrum todelt. For det første var der den traditionelle funktion, beskyttelse mod sprængninger, og for det andet var der den ny funktion, beskyttelse mod radioaktiv nedfald. Større byer havde et antal offentlige beskyttelsesrum, bl.a. betondækningsgrave bygget i slutningen af anden verdenskrig og under Koreakrigen (og altså før brintbomben), og pjecen oplyser, at beskyttelsesrum i det fri beskytter bedst mod sprængning. De er dog „mindre egnede til længere tids ophold“, altså en periode med nedfald. Hertil egner beskyttelsesrum i kældre og under huse sig bedre – men de er til gengæld ikke helt så gode mod sprængning. Denne modsætning uddybes ikke yderligere, og kapitlet handler herfra udelukkende om beskyttelsesrum mod nedfald. Forklaringen findes formentlig i indledningen:

„Ved angreb med kernevåben kan effektiv beskyttelse ikke gives i området umiddelbart omkring eksplosionsstedet, men ved ophold i beskyttelsesrum vil man under alle omstændigheder have den største chance for at overleve.“

Det er en modsætningsfyldt sætning. Den indledes brutalt ærligt, men denne dosis realitet forsødes alligevel med håbet om at have en chance for at overleve „under alle omstændigheder“. At man ikke skal gøre sig de store forhåbninger om at overleve tæt på en sprængning kan dog aflæses af, at der ikke siges mere om den sag, måske fordi man i Civilforsvarsstyrelsen var klar over, at de fritliggende beskyttelsesrum ikke var bygget til angreb med kernevåben og formentlig ikke var i stand til at modstå dem. Pjecen giver ingen anvisning for at indrette sprængningssikre beskyttelsesrum – det blev beskrevet i en separat pjeces, som kunne rekvireres, hvis man var særligt interesseret.³⁴ Til gengæld indeholder *Hvis krigen kommer* meget specifikke instruktioner i at bygge og indrette beskyttelsesrum mod radioaktivitet i forskellige typiske bygningstyper.

Afsnittet er rigt illustreret med forskellige former for beskyttelsesrum, befolket af rolige mennesker som hører radio – en kommunikationsteknologi, der sammen med sirenen er central for hverdagslivet i atomalderen, som det fremstilles i pjecen. Alle illustrationer viser rum med relativt god plads og kun et enkelt eller to mennesker. Det nævnes, at bortset fra bymæssige bebyggelser opført efter 1950 er indretningen af beskyttelsesrum den enkeltes ansvar. Her ses igen tildelingen af ansvaret for overlevelse til den enkelte borger, men der er også en problemstilling, som ganske glimrer ved sit fravær: bymæssige bebyggelser fra før 1950. Hvad man skulle gøre, hvis man f.eks. boede i et af Københavns brokvarterer, hvor mange mennesker levede sammen i små lejligheder, og kældrene var optaget af koks, giver pjecen ikke vejledning om. Måske er det intet under, at pjecen blev bedst modtaget hos den bedre stillede del af befolkningen.³⁵

Med i beskyttelsesrummet, hvis man altså var så heldig at have et i kælderen eller bo i nærheden af et, skulle man have forsyninger til otte dage, materielle fornødenheder som lygter, nødtoilet og forbindskasse, en FM-radio „– samt *denne pjeces*.“ Forsyningerne er afbildet på en strømlinet måde, som forstærker pjecens overskuelige og velordnede indtryk. En praktisk huskeliste bagerst i pjecen, hvor punkterne kan tjekkes af et for et, er modgift mod kaos. De psykiske aspekter af at være indespærret i et kælderrum i otte dage kommer pjecen ikke ind på, ud over en opfordring til at medbringe noget man kan beskæftige og underholde sig med. På listen figurerer dog også „medikamenter (bl.a. sovepiller)“, hvilket antyder en bevidsthed om, at borgerne kunne få svært ved at falde til ro.

34 Civilforsvarsstyrelsen, *Beskyttelsesrum: Vejledning om hvorledes private beskyttelsesrum kan indrettes i og udenfor bygninger*, Kbh., 1962.

35 *Ugens Gallup*, artikel 13, 1962. <https://webtest.kantargallup.dk/storage/reports/October2019/Fzphq4aXOiVpTpKEAGWv.pdf> (25/10 2019).

Evakuering

I erkendelse af at den bedste mulighed for at overleve en atomekspllosion er at befinde sig langt væk fra den, blev evakueringer af hele byer eller områder i højere grad en del af planlægningen for civilbeskyttelse i løbet af 1950'erne.³⁶ Pjecen omtaler to former for evakuering: *frivillig* hvor folk opfordres til at forlade byen og selv må sørge for opholdssted, og *tvungen* hvor myndighederne forestår både evakuering og efterfølgende ophold. Også her opfordres folk til at træffe forberedelser, og også hertil findes en huskeseddel.

Fælles for begge evakueringsformer er, at de ikke må finde sted uden myndighedernes tilladelse. For at understrege denne pointe er to forskellige situationer illustreret: panikagtig flugt og ordnet evakuering. På det første billede er grafikken fragmenteret som splintret glas, folkemængden oprørt og uorganiseret, der skubbes og mases, en person bliver trampet på, og kufferter og tasker flyder over det hele. Ikke blot er folkemængden kaotisk, den blokerer også vejen for en lastbil bærende det danske flag med en hjelmklædt mand ved rattet. På næste billede fremstilles en ordnet evakuering. Her befinder flygtningene sig på ladet af en lastbil, enkelte på cykel og knallert, på vej mod sikkerhed. Grafikken er tilbage ved sit rolige udtryk og den militære lastbil er allerede kommet forbi.

Det første billede stikker ud: det er første – og eneste – gang i pjecen, at kaos er afbilledet; at der vises en uhåndterbar uønsket fremtid. Den væsentlige forskel på denne afbildede situation i forhold til alle de andre er, at den uønskede situation, panikken, ikke er kommet udefra; den er skabt af borgerne selv og vil udelukkende realiseres, hvis de ikke følger pjecens anvisninger. Den eneste illustration af kaos sker altså som en advarsel mod en fare, som findes blandt borgerne selv. Alt hvad der kommer udefra kan håndteres, hvis blot befolkningen optræder korrekt. Der er ikke noget i pjecen, der viser, hvad der vil ske, hvis myndighederne fejler. Hvis borgerne derimod ikke lever op til deres del af ansvaret, vil det ikke blot gå ud over andre mennesker men også selve krigsindsatsen (den blokerede lastbil). Korrekt optræden under evakuering er så vigtigt, at det er det sidste, der står i pjecen overhovedet: „Undgå panikagtig flugt. Ret Dem efter myndighedernes anvisninger“.

Opfordringer til at undgå panik gik tilbage til anden verdenskrig og hang tæt sammen med spørgsmålet om civilbefolkningens morale.³⁷ I 1962-pjecen fremstilles panik som noget, der ikke blot vil skade borgerne selv men også nationens evne til at føre krig. Hvad den ikke udtrykte direkte men som givetvis lå bag, var en angst for, at panik kunne lede til optøjer eller måske ligefrem modstand mod det eksisterende samfund under dække af krigens kaos.³⁸ Det er måske også en

36 Bjørnsson, under udarbejdelse.

37 Bjørnsson, under udarbejdelse.

38 Bjørnsson 2020.

Øverst: blind flugt. Nederst: velordnet evakuering. Illustration fra *Hvis krigen kommer*.

forklaring på, at det er her, det kraftigste billedsprog tages i brug. Pjecen har ikke blot et mobiliserende men også et disciplinerende sigte og skulle sikre borgerne opslutning om det bestående samfund. I sin produktion af fremtider måtte pjecens forfattere således ramme en vanskelig balance mellem en række svært forenelige formål: Den skulle ikke bare bidrage til erkendelse af faren men også indgyde håb, disciplinere, anspore til handling og undgå at fremkalde modstand.

Hvis angrebet kommer

Denne del af pjecen adresserer, hvad borgeren skal gøre, hvis et angreb er forestående og evakuering ikke er mulig. Man skal først og fremmest søge beskyttelsesrum, og hvis man ikke kan nå det, søge dækning under et vindue eller bord, op ad en husmur eller i bunden af en bil. Altid på maven/krummet sammen og altid med hænder eller arme for ansigtet, for at „dække ansigt og ubeskyttet hud“. Billederne viser forskellige måder at søge dækning på. Som i afsnittet om beskyttelsesrum er det værd at lægge mærke til fraværet af menneskemængder. Intet billede viser flere end fire personer søge dækning på én gang, og de har

Nørrebrogade i myldretiden, 1953. Foto: Stadsingeniørens direktorat.

god plads. Til sammenligning vises her et billede af Nørrebrogade (København) i myldretid i 1953. Man kunne godt forestille sig, at scenerne på en så befærde gade ville tage sig mindre rolige ud, hvis sirenen lød, og folk skulle af cyklerne og søge (sparsom) dækning. Men i den fremtid pjecen fremstiller, er der ikke menneskemylder, endsige kaos, medmindre det skyldes, at borgerne uansvarligt og mod myndighedernes anvisning har begivet sig ud i spontan flugt.

Efter angrebet instrueres borgeren i at redde indespærrede, bekæmpe brand, tilkalde hjælp eller, hvis det er nødvendigt, søge ly for nedfald. At redde indespærrede og bekæmpe brand er det absolut største rum for selvstændig aktivitet hidtil set, selvom der også her er specifikke anvisninger.

I tilfælde af nedfald følger instruktioner i at vaske sig, skifte tøj og indpakke mad og drikke, ledsaget af illustrationer af velordnet skiftetøj og lige så velordnede – og korrekt emballerede – fødevarer. Kontaminerede ejendele skal „opbevares så langt borte fra mennesker som muligt, eventuelt nedgraves“. At et nedgravet sæt tøj gør en forskel, hvis et helt område er blevet kontamineret, er nok ønsketænkning, men endnu engang forsikres befolkningen altså om, at radioaktivitet kan inddæmmes, håndteres og bortskaffes. Derudover gælder det at blive i dækning „til området er erklæret farefrit eller anden instruktion gives.“

Landmanden får sit eget afsnit om nedfald. Vi mødte ham første gang i afsnittet om beskyttelsesrum, hvor han instrueres i at udgrave et beskyttelsesrum i en lade:

„Man har i dette tilfælde mulighed for at passe kreaturer og andre dyr, som måtte være anbragt i bygningen. Disse dyr vil muligvis modtage så megen stråling, at de dør i løbet af kortere tid, men kødet vil ikke som følge af strålingen være utjenligt til føde for mennesker, hvis dyrene slagtes i tide.“

Hvis der er fare for nedfald, og landmanden ikke har en til formålet sikret stald, bør kreaturer føres i læ f.eks. under et træ. De bedst beskyttede pladser skal prioriteres til malkekøer, da husstanden får brug for mælken til at overleve på. „Foder, der ligger udendørs, kan dækkes med presenninger, sække eller lign.“ Afsnittene adresserer et spørgsmål som vakte generel bekymring: hvordan landbrugsproduktionen skulle/kunne sikres i en nedfaldssituation, særligt i et tilfælde hvor import kunne være umuliggjort. Det var spørgsmål, der ikke bare optog sindene i landbrugslandet Danmark men også blev adresseret internationalt i NATOs Food and Agriculture Planning Committee, af Storbritannien samt af det amerikanske landbrugsministerium, som begge udgav håndbøger i landbrug under radioaktiv forurening.³⁹ At man i *Hvis krigen kommer* ikke har andre løsninger end at stille køerne indenfor eller i læ under et træ og smide en presenning over foderet vidner om, hvor sårbare og magtesløse man faktisk var overfor den risiko, at store landbrugsområder kunne blive kontaminerede. Bemærk i øvrigt at der ingen anvisninger er for, hvad der gøres med afgrøder beregnet på menneskeføde, eller for den sags skyld oplysning om, hvornår en ko slagtes „i tide“. Det er formodentlig før, den er død af stråling.

39 Bennett, 2018, særligt s. 213, *Protection of Food and Agriculture Against Nuclear Attack*, 1962 og AC/98-D/85: Senior Civil Emergency Committee, 1959 *Yearly Review of Civil Emergency Planning*, Report by the Food and Agriculture Planning Committee, 18. august 1959. NATO Archives, NAC 01, AC 98 Series, 1959, Documents. Storbritanniens delegation lavede en særlig rapport om spørgsmålet, som desværre ikke findes online. AC/98-D/70: 1958 *Yearly Review of Civil Emergency Planning*, Report by the Food and Agriculture Planning Committee, 17. juli 1958. NATO Archives, NAC 01, AC 98 Series, 1958, Documents.

Afsnittene om nedfald bærer således præg af en optimisme, som bør læses i lyset af den videnskabelige vildrede, der i årene op til pjecens udgivelse havde hersket om radioaktivitet og konsekvenserne af nedfald. I danske dagblade kunne man læse forskellige fremstillinger af faren – eller mangel på samme. Alt efter om det var rådgivere tilknyttet Civilforsvarsstyrelsen eller uafhængige kritiske videnskabsfolk, der førte ordet, kunne man enten læse, at nedfald fra prøvesprængninger af brintbomber ikke var så slemt, eller at det var noget, der ville få uoverskuelige konsekvenser flere generationer frem i tiden.⁴⁰ Med blot én dags mellemrum kunne man i to forskellige aviser både blive beroliget af, at der var „Intet Atomstøv i dansk Regnvand“ eller oprørt over, at „Atomstøvet i Danmarks Luft blev femdoblet“ efter en russisk prøvesprængning. Videnskabens jagt på en modgift kunne læses i overskrifter som „Yoghurt mod radioaktivitet“ og „Pille mod dødelige radioaktive stråler“.⁴¹

Denne vildrede går dog ikke igen i pjecen. Det afspejlede dels, at myndighederne i starten af 1960'erne var kommet tættere på en konsensus om den civilforsvarsmæssige beskyttelse mod radioaktivt nedfald, dels at pjecens formål ikke levnede plads til nedfaldsdebattens kompleksitet. Pjecens afgørende sigte var at berolige. Det oplyses, at stråling kan være så kraftig, at „adskillige døgnsoverhold i dækning er nødvendig“, men de mindre alarmerende udsagn dominerer.

Et andet forhold, som er totalt fraværende i pjecen, er oplysning om, hvad der egentlig sker, hvis man bliver bestrålet, selvom det et par gange, nærmest i forbifarten, er blevet konstateret, at det kan være dødeligt. Dette fravær skyldtes dog ikke uvidenhed. Danske civilforsvarsmyndigheder var i besiddelse af den amerikanske rapport, som beskrev konsekvenserne af atombombningerne i Japan, inklusive strålingssygen. Her kunne man læse om blodig diarré, nedbrydning af knoglemarven, feber, inflammation af indre organer, indre blødninger, hårtab, blødninger fra gummer og hud, etc.⁴² Ingen af disse symptomer er nævnt i pjecen. Her gives man stadig det indtryk, at radioaktivitet kan bringes under fuld kontrol. Det kræver blot ekstra påpasselighed.

I det hele taget forholder pjecen sig udelukkende til den umiddelbare krigs-/krisesituation og ser ikke længere ud i fremtiden. I opfordringerne til at fortsætte dagligdagen ligger en forventning om, at man kan opretholde eller vende tilbage

40 Sylvest 2020.

41 *Berlingske Tidende*, 29. november 1955, *B.T.*, 30. november 1955, *Politiken*, 14. januar 1957, *Berlingske Tidende*, 20. maj 1957. Avisudklip i RA 1261, E. Schultz' embedsarkiv, Materiale vedr. A- og B-bombeproblemer, ks. 1. Christensen og Rostgaard 2019.

42 Oversat fra den amerikanske rapport, *United States Strategic Bombing Survey*, 1946. En oversættelse af rapporten under navnet "Atombomben. Første officielle Rapport om Skaderne i Japan. Fuldstændig Rapport om Resultaterne af den amerikanske strategiske Bombning." Udateret. Rigsarkivet (RA), arkivnummer 1261: Beredskabsstyrelsen. Civilforsvarsdirektør E. Schultz' embedsarkiv. Diverse rapporter og betænkninger 1947–1983, ks. 133, 1952–55. Rapporten har store begyndelsesbogstaver på navneord, hvilket indikerer at den er udleveret og oversat før 1948.

til en form for normaltilstand. Det oplyses, at nedfaldets radioaktivitet hurtigt formindskes, og det fremstilles som noget, man højst vil være generet af i et par uger. I fremstillingen af krigens ønskede fremtid udelukkes totalt den fremtid, som måtte komme efter krigens rasen. Det kan have at gøre med selve planlægningens natur: I NATOs Civilberedskabskomité udgik man fra en umiddelbar angrebsperiode på 3-4 dage, hvor det gjaldt om at få landet så uskadt igennem som muligt, og dernæst en periode på 30 dage hvor man skulle forsøge at etablere en eller anden form for basale samfundsfunktioner.⁴³ Hvad der fulgte derefter, var ubeskrevet.

Pjecens sidste kapitel opsummerer under titlen „mobilisering“, at borgerne forventes at deltage i krigsindsatsen, om det så bare er ved at „passe det daglige arbejde og udfylde sin plads så godt som muligt“, og at dette også vil virke mod „rådvildhed og panik“. Pjecen afsluttes med følgende salut:

„Et folk, der tænker og handler på grundlag af oplysning, overvejelser og selvdisciplin, har de største chancer for at overleve.“

Fremtider og socio-tekniske forestillinger i Hvis krigen kommer

Vores nærlæsning af *Hvis krigen kommer* i et STF-perspektiv har identificeret tre fremtider, der i varierende grad er på spil i pjecen. For dem alle gælder, at integrationen af teknologi og samfundsliv er stærk:

For det første, krigens fremtid. Den er påtvunget af våbentechnologien og betinget af, at freden har slået fejl. Under de omstændigheder er den om ikke ønskværdig så håndterbar. Hvorvidt det giver mening at tale om „samfundets almindelige funktioner“ i en atomkrig, er det ikke pjecens opgave at tage stilling til. Hvad krigen ville indebære af ødelæggelser og dommedagslignende tilstande, var der eksempler nok på i kultur og medier, men de glimrer ved deres fravær i pjecen. Det skyldtes naturligvis et ønske om ikke at skræmme befolkningen unødigt eller foregive, at alt var tabt hvis krigen kom – og her er vi tilbage ved civilforsvar som en følelsespolitisk og tryghedsskabende foranstaltning.⁴⁴ Det skyldes dog formentlig også en manglende evne eller vilje hos disse myndigheder til at forestille sig, hvad en atomkrig egentlig ville indebære. Forestillingsevnen var her begrænset ikke bare af adgangen til oplysninger men også af de formål og antagelser, der gav ræson til civilforsvarstanken. De danske civilforsvarsmyndigheder var i vid udstrækning også *internt* præget af en rationelt-nøgttern tilgang til spørgsmålet om krig og overlevelse. Denne tilgang skinner i høj grad igennem i

43 AC/98-D/14(Final): Assumptions for civil emergency planning. 2. maj 1956. NA 01, AC 98 Series, 1956, Documents.

44 Sylvest 2018.

pjece. Videnskaben har nok sluppet atomet løs, men troen på rationel kontrol og ekspertise, skulle det værste ske, hersker fortsat. En række teknologier – til kommunikation, konstruktion af beskyttelsesrum og måling af radioaktivitet – anvendes med succes i modsvar til atomkrigen. Antydningen af kaos og risikoen for død er til stede, men det gennemgående indtryk er, at forberedelse, instruktion og agtpågivenhed kan gøre den afgørende forskel og afbøde konsekvenserne af krig.

For det andet kan man identificere en implicit fremtid i pjecen, hvor krigen ikke kommer, men borgerne ikke desto mindre er bevidste og forberedte på risikoen. Ifølge Jasanoff kan en STF sige lige så meget om en ønsket fremtid, som den kan om en eksisterende social orden og ikke mindst ønsket om at reproducere den. Intet sted i denne pjece er dette klarere end i opfordringen til at fortsætte dagligliv og produktion så længe som muligt. Mere implicit ligger det i mantraet om at forberede sig og være konstant beredt. Her ligger borgernes største chance for egen overlevelse, men det er også afgørende for statens overlevelse, at befolkningen accepterer den førte sikkerhedspolitik og de risici, den indebærer. I fremstillingen af kernevåbnenes uafvendelighed og i anvisningerne om at leve med bevidstheden om dem i dagligdagen finder en tilpasning og en tilvænnning til en moderne, teknologiseret verden også sted. Der er her tale om en mere subtilt formet fremtidsfiguration end den, pjecen eksplicit forholder sig til. Dens konturer træder frem, når borgerne oplyses om, at radioen er lige så essentiel som mad og drikke, at moderne bombemaskiner og raketters fart betyder, at angreb kan komme uden varsel, og at pjecen (for fremtiden) „bør opbevares“. Vi møder her et element af den psykologiske dynamik, som blandt kernevåbenkritikere er blevet kaldt domesticering: En form for dulmen eller tæmning, der indebærer en tilpasning mellem det ubehagelige og det genkendelige.⁴⁵ Pjecens placering i alle hjem er indvarslingen af en fremtid, hvor alle skal leve med denne bevidsthed.

Endelig, *for det tredje*, er der den fremtid, som ganske glimrer ved sit fravær: Tiden efter krigen/atomangrebet. Hvad sker der, når man kommer ud af beskyttelsesrummet? Hvad kommer man ud til? Hvad skal man leve af, hvis køerne er døde af stråling og afgrøderne forurenede af radioaktivitet? Den, som ledte efter svar på disse spørgsmål, gik forgæves i *Hvis krigen kommer*. Forklaringen skal formentlig findes i flere forhold, herunder at myndighederne knap selv vidste det, og at såvel planlægningshorisonten som selve planlægningen på dette tidspunkt var begrænset. Implikationen af tavsheden om post-krigssceneriet er imidlertid, at pjecen implicit foregiver en tilbagevenden til det velkendte samfundsliv: Når borgerne er kommet op i dagslyset, oprydningen er klaret, de døde begravet og afvaskningen af samfundet er foretaget, er verden grundlæggende den samme. Her møder vi ikke det mest realistiske billede af tiden efter atomkrigen, men en tavshed der skaber en meningsfuld fremtid. Dermed opbløder den også

45 Lifton 1979, kap. 22.

dystopien, for hvis denne skulle udmales i sit hele, ville der være for meget, som ville falde uden for forestillingens rammer – for meget som simpelthen ikke ville kunne garanteres med videnskab, håndvask og selvdisciplin.

Set i det lys er der ingen tvivl om, at *Hvis krigen kommer* fremstiller en meget optimistisk version af krigen, grænsende til det urealistiske – hvad den også blev kritiseret for i sin samtid.⁴⁶ Pjecen blev angrebet for mangel på lødighed, og den blev genstand for satire og latterliggørelse i medier og revyer. Kampagnen mod Atomvåben reagerede flaks ved at udsende deres egen pjese som modsvar. Det er i sig selv interessant som udtryk for modstand mod den socio-tekniske forestilling om krig, forsvar og overlevelse, som pjecen inkarnerede, men i lyset af vores analyse er det mest bemærkelsesværdigt, at KMA's pjese *Tør De passivt se fremtiden i øjnene* gik ret op imod de tre fremtidsfigurationer, vi har identificeret. På forsiden var afbilledet et barn med paddehatteskyer i øjnene. Fremtiden her var netop dystert, og protesten angik dels tilpasningen af samfundet til en konstant „trussel mod vores eksistens“ som både farlig og uantagelig. Men protesten gik også på beskrivelsen af kernevåbenkrigen og tiden efter. Det måtte gøres klart, hvad krigen indebar; nemlig:

„dens udslættelse af utallige millioner af mennesker, dens forkrøbling af kommende generationer, dens forurening af jorden og destruktion af afgrøderne, dens forgiftning af luften, vi skal indånde, og af vandet, vi skal drikke, dens besmitning af vort blod og dens infektion af vort væv og vore knogler, dens nedbrydning af vore arveanlæg og tilsmudsning af livets kilde, dens ophævelse af vort retssystem, dens tilintetgørelse af vor civilisation og vore humane principper...“

KMA kaldte til kamp mod vanetænkning og ligegyldighed og understregede, at det var utopi at tro på barmhjertighed eller samfundssind efter en krig.

Hvis krigen kommer har vist sig som et velegnet og frugtbart analyseobjekt i et STF-perspektiv. Tilgangen arbejder med begreberne *indlejring*, *modstand* og *udbredelse* som redskaber til at belyse spørgsmål om den videre forhandling af de opførte fremtidsvisioner. For at kunne siges at udgøre en STF skal forestillingen ifølge Jasanoff „performes“ offentligt. Denne performance udførtes i pjecens tilfælde ved hustandsomdelingen og den mere eller mindre koordinerede informationsvirksomhed, der fandt sted omkring årsskiftet 1961/1962. Senere optrådte udpluk af pjecens oplysninger på telefonbøgernes første sider og blev således en del af dagligdagen på samme niveau som telefonbogen selv. Indlejringen sørgede myndighederne altså for gennem oplysningsvirksomhed, og i dag er „hvis

46 Bærholm og Lorenzen 2004.

krigen kommer“ blevet en formulering mange danskere kender og forbinder med atomfrygt. Under indlejringen blev pjecen mødt med betydelig modstand, bl.a. fra KMA.

Forestillingens videre skæbne i civilsamfundet er det dog – som med al statslig informationsvirksomhed – svært at sige noget meget præcist om. Den teoretiske uklarhed og glidningen mellem begreberne indlejring og udbredelse, som findes hos Jasanoff, gør det naturligtvis ikke nemmere. Som med megen anden teori er mødet med en historisk, kompliceret virkelighed ikke barmhjertigt. Hovedproblemet er dog, at det simpelthen er svært empirisk at afgøre, hvilken indvirkning *Hvis Krigen Kommer* præcist havde på borgernes dagligdag. Statsministeriet og civilforsvarsmyndighederne forsøgte gennem pjecen at indlejre og udbrede deres fælles vision om krigens ønskværdige fremtid i og til civilsamfundet, men der er tegn på, at den mest udbredte reaktion netop var dét, pjecen ønskede at modvirke: apati.⁴⁷ I april 1962 spurgte Gallup befolkningen om deres holdning til *Hvis krigen kommer* og kunne allerede i overskriften konstatere, at en tredjedel af befolkningen ikke havde læst den. Af dem som havde var det kun 11%, som havde ændret holdning til deres overlevelsesmuligheder som følge af pjecen. 16% mente, at deres overlevelsesmuligheder var blevet dårligere, mens 75% mente at deres chancer var blevet forbedrede. Ifølge Gallups egen rubrik svarede dette dog til at kun 6% af befolkningen reelt følte sig tryggere efter udsendelsen af pjecen.⁴⁸ På baggrund af dette må en tentativ konklusion således være, at det ikke i bemærkelsesværdig grad lykkedes at udbrede STF'en og budskabet om at fremtiden var i trygge hænder trods atomkrigens potentielle ulykker, hvis bare pjecens anvisninger blev fulgt. Interessant er det dog også, at en Gallup måling efter udsendelsen af KMA's modpjecer viste, at der ikke var „påviselig forskel“ på den opmærksomhed som de to pjecer afstedkom.⁴⁹ Gallups undersøgelser peger dog på, at op mod halvdelen af modtagerne diskuterede den eller modpjecen, og dermed spørgsmålet om atomkrigen, hvilket direktør i Civilforsvarsstyrelsen Erik Schultz betragtede som særdeles værdifuldt i sig selv som værn mod ligegyldighed og uvidenhed i befolkningen.⁵⁰

Pjecen var i høj grad et „top-down“ projekt, hvor myndighederne med større eller mindre held forsøgte at forme den kolde krigs mest skræmmende og påtrængende fremtid, nemlig en tredje verdenskrig. Som udtryk for en socio-teknisk

47 Bærholm og Lorentzen 2004.

48 I selve teksten står der, at de 75% „i relation til de tidligere stillede spørgsmål“ udgør 60% af befolkningen som pjecen kan siges at have bragt noget positivt, mod 2% negativt. Det er svært at se, hvordan Gallup er kommet frem til det tal – hvis der da ikke blot er tale om en skrivefejl, hvor der skulle have stået 6%, som der gør i rubrikken. *Ugens Gallup*, artikel 13, 1962. <https://webtest.kantargallup.dk/storage/reports/October2019/Fzphq4aXOiVpTpKEAGWv.pdf> (9/10 2019).

49 *Ugens Gallup*, artikel 20, 1962. <https://webtest.kantargallup.dk/storage/reports/October2019/F2LJMotDmXdMM28IWt6E.pdf> 2. december 1962 (9/10 2019).

50 RA 1261, E. Schultz' embedsarkiv ks 63 breve, brev til D.E.H Wynter 13 marts 1962.

forestilling er den imidlertid i høj grad også et udtryk for nogle bredt accepterede idealer om social orden i det moderne samfund. Vi har flere gange trukket paralleller til den samtidige opbygning af velfærdsstaten i disse år. Udtrykket af funktionalitet og modernitet, indlejring af civilforsvarskulturen i velfærdssamfundets nybyggerier samt idealet om ro, renlighed og regelmæssighed (der måske nok startede som et slogan for børneopdragelse, men som også blev et billede på det ønskede velfærdssamfund) kendetegner pjecen og dens grafiske udtryk af velordnet rationalitet. Heri lægger vi os i tråd med den svenske historiker Marie Cronqvist, som analyserer det svenske civilforsvar som en opvisning i *folkhem*.⁵¹ Også i Danmark var Civilforsvaret præget af velfærdsstatens idealer og normer om modernitet og social orden. Skarpest står den gensidige forpligtelse mellem individ og samfund om at gøre hver sit, men der er heller ingen tvivl om, at individets indordning under samfundets rammer går før alt andet. På den måde bliver statens fremtidsvision også, i overensstemmelse med Jasanoff, en videreførelse af social orden og praksisser ind i en teknologisk forandret fremtid.

Litteratur

- Anders, Günther 1956: *Die Antiquiertheit den Menschen*, bd. 1. München: Verlag C.H Beck, 1956. Særudgave, 1961.
- Andersson, Jenny 2012: „The Great Future Debate and the Struggle for the World“, *American Historical Review*, 117:5, s. 1411-30.
- Andersson, Jenny 2015: „Midwives of the Future: Futurism, Future Studies and the Shaping of the Global Imagination“, i Jenny Andersson and Eglė Rindzevičiūtė (red.) *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*. Routledge, s. 16-37.
- Bennett, L. 2018. „Cold war ruralism: Civil defense planning, country ways, and the founding of the UK’s royal observer corps’ fallout monitoring posts network.“ *Journal of Planning History*, 17:3, 205-225.
- Biess, Frank 2009: „Everybody has a Chance“: Nuclear Angst, Civil Defence, and the History of Emotions in Postwar West Germany’, *German History*, 27:2, s. 215-43.
- Bjørnsson, Iben 2020: „’Stands tilløb til panik’ – Civilforsvarspjecer som social kontrol“ i *Atomangst og civilt beredskab: Forestillinger om atomkrig i Danmark 1945-1975*, Red. Bjørnsson, Lind, Pedersen & Rostgaard.
- Bjørnsson, Iben, (under udarbejdelse): „Between Reservation and Commitment – Danish Civil Defence & NATO 1949-1959“.

51 Cronqvist 2008, 2012.

- Boyer, P. 1985: *By the Bomb's Early Light: American Thought and Culture at the Dawn of the Atomic Age*. Pantheon.
- Burtch, A. 2011: *Give Me Shelter: The Failure of Canada's Cold War Civil Defense*, University of British Columbia Press.
- Bærholm, A.K. og J.K.B. Lorenzen 2004: „Hvis krigen kommer – historien om en pjece fra den kolde krig“, i *Den kolde krig på hjemmefronten*, red. K. Petersen and N.A. Sørensen, Odense Universitetsforlag, s. 161-82.
- Christensen, Ivan Lind og Marianne Rostgaard 2019: „Alkymistens Drøm og Fru Bergmanns kaffe: Forankring af viden om radioaktivitet mellem videnskab og dagligdag i Danmark 1945-1959“, *Kulturstudier* 2019:2, 37-61.
- Civilforsvarsplan for Storkøbenhavn*. København: Civilforsvaret, Den kommunale hjælpetjeneste, 1961.
- Connelly, Matthew, Matt fay, Giulia Ferrini, Micki Kaufman, Will Leonard, Harrison Monsky, Ryan Musto, Taunton Paine, Nicholas Standish and Lydia Walker 2012: ‘„General, I Have Fought Just as Many Nuclear Wars as You Have“: Forecasts, Future Scenarios, and the Politics of Armageddon’, *American Historical Review*, 117:5, s. 1431-60.
- Cronqvist, Marie 2008: „Utrymning i folkhemmet. Kalla kriget, välfärdsidyllen och den svenska civilforsvarskulturen 1961“, *Historisk tidsskrift* (Sverige) 138:3, s. 451-476.
- Cronqvist, Marie 2012: „Survival in the Welfare Cocoon: The Culture of Civil Defence in Cold War Sweden.“ In *Cold War Cultures : Perspectives on Eastern and Western European Societies*, eds. Annette. Vowinckel, Marcus M. Payk, and Thomas Lindenberger. Berghahn Books, 191–210.
- Davis, Tracy C. 2007: *States of Emergency: Cold War Nuclear Civil Defense*. Duke University Press.
- Farbøl, Rosanna (under udgivelse): ‘Warfare or welfare? Civil defence and emergency planning in Danish urban welfare architecture’, *Cold War cities*, eds. Jonathan Hogg, Martin Dodge & Richard Brooks, London: Routledge.
- Farbøl, Rosanna (upubl. manus): „Urban civil defence: Imagining, constructing and performing nuclear war in Aarhus“.
- Garrison, Dee 2006: *Brazing for Armagaddon: Why Civil Defense Never Worked*, Oxford University Press.
- Gilman, Nils 2003: *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*. Johns Hopkins University Press.
- Grant, Matthew 2010: *After the Bomb: Civil Defence and Nuclear War in Britain, 1945-1968*. Palgrave Macmillan.
- Grant, M. og Ziemann B. (red.) 2016: *The Imaginary War*. Manchester University Press.

- Hecht, Gabrielle 2019: „Does Chernobyl still Matter?“, *Public Books*, 22. November, <https://www.publicbooks.org/does-chernobyl-still-matter/> (1/12/2009).
- Higginbotham, Adam 2019: *Tjernobyl: den ufortalte historie*. People's Press.
- Hogg, Jonathan 2016: *British Nuclear Culture. Official And Unofficial Narratives In The Long Twentieth Century*. Bloomsbury.
- Hogg, J. & Farbøl, R., (under udarbejdelse): „Nuclear exchanges: forms of information' exchange between Britain and Denmark in the Cold War era, 1950-1990“.
- Jasanoff, Sheila 2004: „The idiom of Co-Production“, in Jasanoff (ed.) *States of Knowledge: The Co-Production of Science and Social Order*, Routledge, s. 1-13.
- Jasanoff, Sheila 2015a: „Future Imperfect: Science, Technology and the Imaginations of Modernity“, i Jasanoff and Kim, *Dreamscapes of Modernity*, s. 1-33.
- Jasanoff, Sheila 2015b: „Imagined and Invented Worlds“, in Jasanoff and Kim, *Dreamscapes of Modernity*, s. 321-41.
- Jasanoff, Sheila og Sang-Huyn Kim (red.) 2015: *Dreamscapes of Modernity: Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*. Chicago University Press.
- Kahn, Herman 1960: *On Thermonuclear War*. Transaction Publishers.
- Kahn, Herman 1962: *Thinking about the Unthinkable*. Horizon Press.
- Lifton, Robert Jay 1979: *The Broken Connection: On Death and Continuity in Life*. Simon and Schuster.
- Masco, Joseph P. 2008: „‘Survival is Your Business’: Engineering Ruins and Affect in Nuclear America“, *Cultural Anthropology*, 23, 361-98.
- Masco, Joseph P. 2016: „Terraforming Planet Earth: The Age of Fallout“, i Rens van Munster og Casper Sylvest (red.) *The Politics of Globality since 1945: Assembling the Planet*. Routledge, s. 44-70.
- van Munster, Rens og Sylvest, C. 2016: *Nuclear Realism: Global Political Thought during the Thermonuclear Revolution*, Routledge.
- Oakes, Guy 1994: *The Imaginary War. Civil Defence and American Cold War Culture*, Oxford University Press.
- Protection of Food and Agriculture Against Nuclear Attack: A guide for agricultural leaders* 1962: Washington D.C: Agricultural Research Service, US Department of Agriculture.
- Rimmen Noe, B., Lie Stokbro, A., & Juel Høj, A. 2017: *Tryghed på tryk. Det danske presseberedskab under den kolde krig*. Speciale, Aalborg Universitet.
- Rose, Kenneth D. 2001: *One Nation Underground: The Fallout Shelter in American Culture*. New York University Press.

- Smith, Melissa 2009: „What to do if it happens’: planners, pamphlets and propaganda in the age of the H-bomb“, *Endeavor* 33:2, s. 60-64.
- Sylvest, Casper 2018: „Atomfrygten og Civilforsvaret“, *temp – tidsskrift for historie*, nr. 16, s. 16-39.
- Sylvest, Casper 2020: „Nuclear Fallout as Risk: Denmark and the Thermonuclear Revolution“, I J. Östling, N. Olsen; D.L. Heidenblad (red.) *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas and Aspirations*. Routledge.
- Wittner, Lawrence 2009: *Confronting the Bomb. A Short History of the World Nuclear Disarmament Movement*, Stanford University Press.
- Weart, Spencer 2012: *The Rise of Nuclear Fear*, Harvard University Press.

Summary

If War Comes: Imagining the Future in the Cold War

Abstract. This article examines the production of futures in the pamphlet *Hvis krigen kommer* (If War Comes), published by the Prime Minister’s Office and distributed to every Danish household in January 1962. In the preceding decades, nuclear science and technology had become central in the imagination of both peaceful and conflict-ridden futures. How to survive a nuclear war – and whether this was even possible – grew into a salient issue in Danish politics and public debate. Following years of political pressure from several directions, the pamphlet provided details about protection in a future war, the preparations made by the government and the options and responsibilities of citizens. Applying the concept of *socio-technical imaginaries* to the study of civil defence history, we perform a close reading of the leaflet that focuses on its contents and rhetoric as well as the interplay between them. In the socio-technical imaginary presented in the pamphlet, we identify three distinct futures: nuclear war, peace marked by an awareness of the danger of nuclear war and, finally, a future beyond nuclear war.